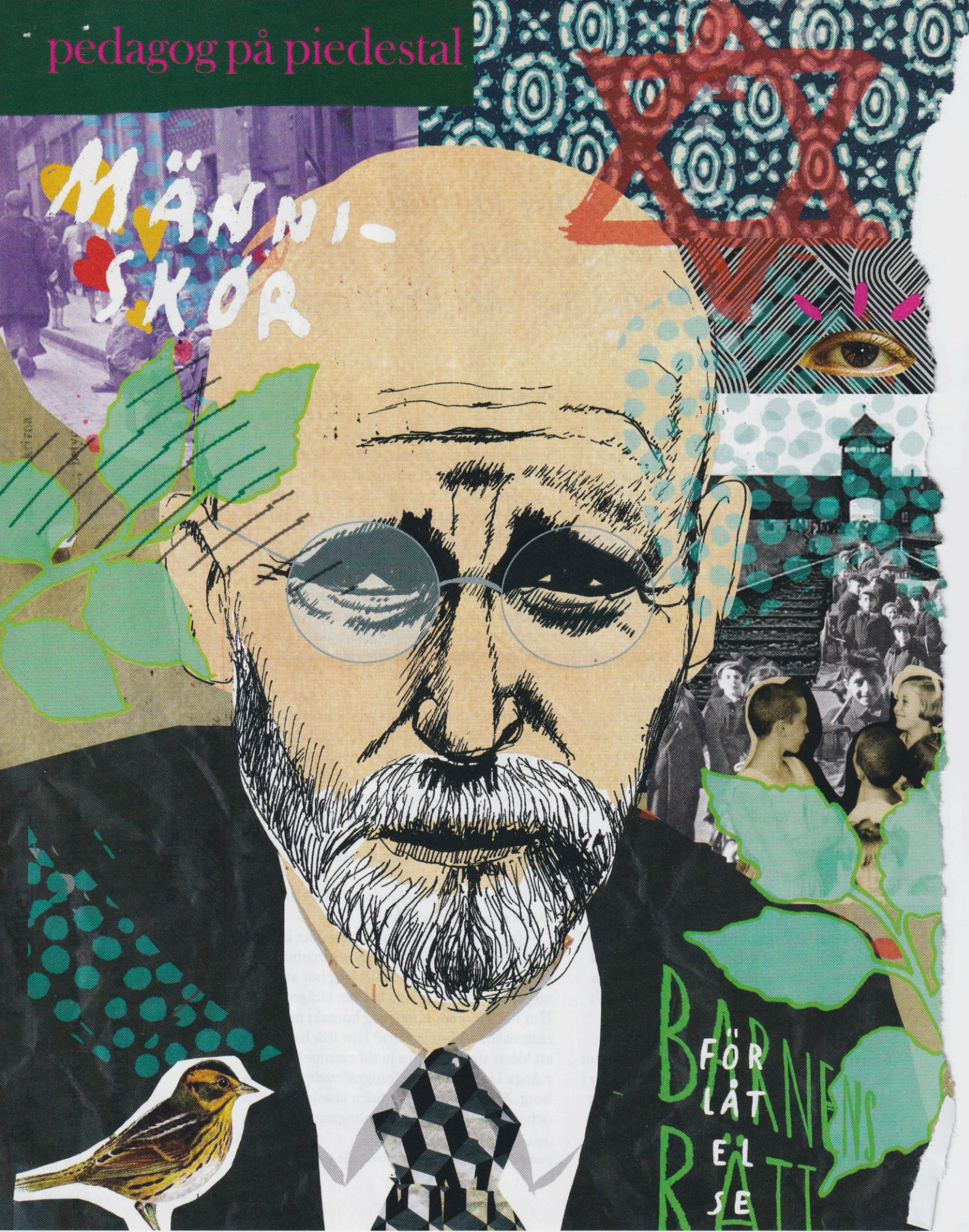

pedagog på piedestal

MÄNNI-
SKOR

BARNENS
FÖR
LÄT
ELSE
RÄTT

Kärlekens och förlåtelsens pedagog – och dödens. Janusz Korczak vigde sitt liv åt den kärlekens pedagogik som han praktiserade på sina barnhem i Warszawa. Att han gick i döden med sina barnhemsbarn i Treblinka 1942 var helt konsekvent.

TEXT Katarina Bjärvall BILD Pia Koskela

DET ÄR INTE alla människors liv som håller för att berättas med stora ord som kärlek, förlåtelse och död. Men i läkaren Janusz Korczaks fall är det nödvändigt att bygga berättelsen på de orden.

Tusentals barnhemsbarn vandrade under 30 år genom Korczaks händer. Det var kärleken till dem och hans förlåtande filosofi som fick honom att hålla ut även under de svåraste omständigheter. Och döden – ja, den såg han som en del av livet. Han menade att barn, och även vuxna, måste utsätta sig för livsfara för att kunna leva.

Janusz Korczak föddes som Henryk Goldszmit 1878 eller

möjligtvis 1879 i en välbeställd familj i Warszawa. Föräldrarna var av judisk börd men familjen levde sekulariserat.

Den unge Henryk sattes i en rysk privatskola där kunskapen trummades in med krav på blind lydnad. Fadern, som var advokat, var labil, stundtals aggressiv och blev med åren psykiskt sjuk. När han avled fick Henryk, då 18 år, försörja sin mor och yngre syster genom att ge privatlektioner till barn i rika familjer.

Polen vid 1900-talets början var underställt tsarrysk överhöghet och delvis ett land i misär, präglad av antisemitism och arbetslöshet. Henryk Goldszmit utbildade sig till läkare och kom även i denna roll att besöka familjer i hemmet, men nu både rika och fattiga. Han blev alltmer provocerad av de

pedagog på piedestal

↪ sociala klyftorna. "När i helvete ska vi sluta skriva ut aspirin mot fattigdom, utsugning, laglöshet och brottslighet?", frågade han sig.

Hans engagemang fick honom att börja skriva och snart publicerade han sig i olika magasin. När han skrev ett pjäsmanus till en skrivartävling tog han sig pseudonymen Janusz Korczak. Ett vanligt polskt namn och inte ett judiskt – han ville vara polack, påpekar den amerikanska författaren Betty Jean Lifton i sin välskrivna biografi om Korczak.

År 1912 lade han ner sin läkarverksamhet och öppnade ett hem för övergivna judiska barn i Warszawa. I ett ljust gårds- hus härbärgerades ett hundratal barn mellan sju och fjorton år. Snart öppnade han också ett barnhem för katolska barn strax utanför staden. Barnhemmen tog emot både pojkar och flickor och skilde dem åt bara i sovsalarna.

Även jämlikheten mellan barn och vuxna var långtgående, så pass att barnen utövade en form av självstyre. "Det finns inga barn", skriver Korczak, "bara människor med olika förmågor, olika erfarenheter, olika behov, olika känslomässiga reaktioner."

Vid sin sida hade han sin närmaste medarbetare Stefania – Stefa – Wilczynska, föreståndare för det judiska barnhemmet. Antalet övriga anställda var få, bara ett par pedagoger på varje barnhem. Verksamheten byggde på att barnen tog ansvar för städning, tvätt, matlagning, servering, bibliotek och omsorg om yngre eller sjuka vänner. Skurborstar och hinkar skulle inte ställas undan i något skåp utan stå framme, för att visa att ingen syssla var sämre än någon annan.

Under några år drev Korczak också en skola på det judiska barnhemmet, men snart spreds barnen i stället ut på olika skolor i staden. Korczak såg vikten av att de integrerades i samhället. På det judiska barnhemmet fanns även ett internat, där fattiga studenter fick mat och logi i utbyte mot arbetsinsatser, främst med barnens studier.

SJÄLV BODDE KORCZAK ensam i ett spartanskt möblerat rum högst upp i huset. Någon tvåsam kärleksrelation finns inte dokumenterad i biografierna om honom. Ändå, eller kanske just därför, var han fylld av omsorger om andra. Och då inte bara människor; en av pedagogerna på barnhemmet, Michal Wroblewski, har beskrivit hur Korczak hade fönstret i sitt rum öppet för sparvarna och alltid knackade på dörren innan han steg in för att inte skrämma dem.

Barnhemmet var knappast någon lugn miljö. Korczak beskriver hur barn knuffas, leker med saxar, slåss, rusar runt och sprider rykten om att det är mask i soppan. Han förstår hur utmanande det är att vara pedagog: "Du ser hur man försåtligt saboterar det du ansåg vara fastställt", skriver han.

Janusz Korczak drev flera barnhem i Warszawa. När nazisterna förde barnen till Treblinka 1942, följde han med utan att tveka.

Men även mot de mest utagerande barnen är han medkännande och skriver att de bär på många generationers börda.

Samtidigt som han drev barnhemmen – och dessutom ryckte ut som fältläkare under första världskriget – skrev han *Hur man älskar ett barn*, som skulle bli det centrala verket i Korczaks produktion. I boken varvar han illustrativa scener ur livet på barnhemmet med poetiskt formulerade betraktelser över barns behov. Den impressionistiska stilen går igen i *Barns rätt till respekt* som kom några år senare.

Korczak hade själv ingen pedagogisk utbildning, men har ändå kommit att betraktas som en pedagog genom sitt fokus på fostran. Vid sidan av barnet intar den person som han kallar *wychowawca* en huvudroll i hans böcker. Ordet betyder egentligen *uppföstrare* men har oftast översatts med *pedagog*.

Korczaks pedagogik silades genom läkarvetenskapen. Han gav akt på detaljer hos barnet – leenden, skratt, rodnad, gråt, gäspningar, skrik, suckar – och menade att observation var en grund för god pedagogik. "Precis som hosta kan vara torr, fuktig och kvävande, så kan gråt åtföljas av tårar och snyftningar eller vara nästan utan tårar", skriver han.

Det närmaste han kommer en sammanhållen pedagogik är barnens tre fundamentala rättigheter som han formulerar i *Hur man älskar ett barn*. Den första och mest uppseendeväckande är "barnets rätt till sin död". Det han ville motarbeta var

tendensen att av fruktan för död eller skador beröva barnet livserfarenheter, såväl goda som smärtsamma. Han tvekade inte att låta barn leka vilda utelekar och stimma runt en glödhett kamin på vintern eller att, vilket blev särskilt tydligt under Förintelsen, känna emotionell smärta.

Den andra av de grundläggande rättigheterna är "barnets rätt till den dag som är". Det handlar om närvaro i ett nu som inte överskuggas av fokuset på att växa upp och få ett värde som vuxen. Denna rättighet hakar i den tredje: "barnets rätt att vara som det är". Korczak hävdade, i strid med tidens anda, att barn skulle få växa i sin egen takt och att vuxnas behov av ordning var destruktivt för barns utveckling. Han lät exempelvis barnen äta och sova hur mycket eller lite de ville eftersom han ansåg att deras kroppar gick att lita på.

UR DE TRE rättigheterna kan en fjärde ses springa fram: barns, och vuxnas, rätt att göra fel. Alla misstag kan vändas till något kreativt och utvecklande, menade han. Som i en scen ur *Hur man älskar ett barn* där två barn vill pröva påståendet att det bara finns en måne. Det ena barnet stannar i trädgården medan det andra går ut genom grinden. Finns det en måne i trädgården? Ja. Finns det en måne utanför? Ja. Alltså finns det två månar, konstaterar barnen. Korczak rycker på axlarna åt deras slutsats men är förtjust över deras kontrollmetod och kommunikation.

I självstyret på det judiska barnhemmet ingick en så kallad kamratdomstol där fem barn agerade domare och kunde döma både barn och vuxna för fel som de anmäldes för av andra barn. De första hundra paragraferna i den lag som användes var så kallade förlåtelseparagrafer, som slog fast på vilka grunder en förseelse skulle förlätas. Korczak frågade retoriskt om detta fokus på förlåtelse skulle tolkas som att barnet skulle få göra vad som helst. Och han svarade själv: "Aldrig i livet! Det skulle vara detsamma som att förvandla en uttråkad slav till en blaserad tyrann". Frihet och styrning måste ingå i en finstämd balans som anpassas efter varje enskilt barn.

JANUSZ KORCZAK

Janusz Korczak föddes som Henryk Goldszmit 1878 i Warszawa. Han utbildade sig till läkare och fick tidigt upp ögonen för misären bland stadens fattiga. Korczak började skriva om sociala frågor och barns rätt och öppnade år 1911 ett hem för föräldralösa judiska barn. Han praktiserade progressiv fostran där barnen fick stort eget ansvar.

Korczak dog 1942 i förintelselägren Treblinka dit han frivilligt hade följt med när barnhemsbarnen hämtades. Hans pedagogiska skrifter kom senare att inspirera till FN:s barnkonvention.

Tidigare pedagogporträtt, av Lev Vygotskij, Ellen Key, N F S Grundtvig, Maria Montessori, Paulo Freire och Johan Amos Comenius, finns att läsa på pedagogiskamagasinet.se, sök på »pedagog på piedestalk«.

Ibland tog sig styrningen former som inte skulle vara gångbara i dag. Korczak har själv beskrivit att det hände att han daskade till ett barn, trots att fysisk bestraffning var bannlyst inom hans verksamheter. Men vanligare var styrning genom belöningar. Äldre barn fick betalt för sina sysslor och Korczak tyckte om att slå vad – han kunde satsa två karameller på att en pojke inte kunde låta bli att slåss på en vecka och vara mycket nöjd när han förlorade.

Hur mycket av de Korczakska rättigheterna har infogats i dagens samhällsgrund? Barns rätt har stärkts radikalt sedan hans tid. FN har antagit en barnkonvention som delvis går att härleda tillbaka till Korczaks skrifter. I Sverige har barn sin egen ombudsman och inom all myndighetsutövning ska deras perspektiv beaktas. Ändå lever många barn i disharmoni och stress. Psykisk ohälsa drabbar allt fler. Något tyder på att vi trots allt inte fullt ut ger barn deras rätt till respekt.

Barnen lämnade Korczaks barnhem när de var 14 år. En del fick lärlingsplats hos hantverkare, andra kom tillbaka till internatet som studenter. Wroblewski vittnar om en stark sammanhållning mellan de före detta barnhemsbarnen när de i och med kriget spreds över världen.

Det vill säga, de som överlevde.

Hösten 1940, ett år efter det att tyska trupper hade ockuperat Polen, flyttade nazisterna barnhemmets verksamhet in i gettot i Warszawa. Genom olika kanaler fick Korczak under de närmaste åren åtskilliga erbjudanden om fri lejd. Han avböjde varje gång.

Den 5 augusti 1942 blev han, Stefa, resten av personalen och alla barnen hämtade av nazisterna och förda till den bangård där gettots invånare tvingades på tågen till Treblinka. Det är det sista som finns dokumenterat av Korczaks liv.

"Jag har ingen värdighet, jag har 200 barn", säger Janusz Korczak i Andrzej Wajdas film om hans liv i gettot. Och det kan inte vara värdighet som får honom att till synes lugnt ledsaga sina barn till Treblinka, det måste vara kärlek. Barnen var den familj han hade, dit de skulle följde han med.

Katarina Björvall är frilansjournalist
pedagogiska.magasinet@lararforbundet.se

ATT LÄSA

Janusz Korczak *Barns rätt till respekt*, Natur & Kultur 2011
Janusz Korczak *Ghetto diary*, Holocaust Library 1978
Janusz Korczak *Hur man älskar ett barn*, HLS Förlag 2003
Janusz Korczak *Lille kung Mattias*, Rabén & Sjögren 1974

Janusz Korczak *Liten igen*, Svenska Korczaksällskapet 2007
Betty Jean Lifton *The King of Children*, St. Martin's Griffin 1988
Leif Mathiasson (red)
Janusz Korczak och barnens värld, Studentlitteratur 2004